

MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASALARIDA INKLYUZIV TA'LIMNI TASHKIL ETISH VA BOSHQARUVINI RIVOJLANTIRISH MEXANIZMLARI (RIVOJLANGAN DAVLATLAR TAJRIBASI MISOLIDA)

Turg'unov Nurmuxammad Sobitovich

Namangan Davlat Universiteti tadqiqotchisi
Electron pochta: 998911806002n@gmail.com

Tel: +998911806002

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14960280>

Annotatsiya. Zamonaviy ta'lim tizimida maktabgacha ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'limni tashkil etish va boshqaruvini rivojlantirish mexanizmlari bugungi kunning dolzarb talabidir. Tezisdan inklyuziv ta'limning asosiy tamoyillari, ularni amaliyotga tatbiq etish jarayonlari va samaradorlikka erishish usullari yoritiladi. Shuningdek, rivojlangan davlatlar tajribasi misolida inklyuziv ta'limni boshqarishning ilg'or modellarini o'rganish orqali ularning O'zbekiston sharoitiga moslashuvchanligi tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari inklyuziv ta'lim tizimini yanada takomillashtirish va maktabgacha ta'lim muassasalarida samarali boshqaruv mexanizmlarini ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Inklyuziv ta'lim, maktabgacha ta'lim muassasalari, boshqaruv mexanizmlari, rivojlangan davlatlar tajribasi, ta'lim tizimi, pedagogik yondashuvlar, ta'limda tenglik.

Kirish: So'nggi yillarda maktab yoshidagi va maktabgacha yoshdagi bolalarni ta'lim muassasalariga jalb etish bo'yicha butun dunyo bo'ylab sa'y-harakatlar olib borilmoqda. Bolalarni hayotga tayyorlash uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar bilan ta'minlash bo'yicha ishlar amalga oshirilmoqda. Bugungi kunda maktab ta'limi va maktabgacha ta'limning ahamiyatini barchamiz yaxshi tushunamiz. Shu sababli, maktabgacha yoshdagi bolalar uchun mos ta'limni ta'minlash eng muhim vazifalardan biri bo'lib qolmoqda. Bolalarda nutq buzilishlarini bartaraf etish, ularning kognitiv jarayonlarini rivojlantirish hamda bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish bo'yicha tadbirlar tashkil etilmoqda[1]. Maktabgacha ta'limning asosiy maqsadi – bolalarni sog'lom va yetuk holda maktabga tayyorlashdir. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunning 11-moddasida quyidagicha qayd etilgan: "Ushbu ta'lim 6 dan 7 yoshgacha bo'lgan bolalar uchun oilaviy tarbiya doirasida amalga oshiriladi." UNICEF tomonidan Xalq ta'limi vazirligi tomonidan qoidalar ishlab chiqish bo'yicha ko'rsatmalar e'lon qilingan, psixologlar esa ta'lim jarayonini yaxshilash uchun tezkor va samarali strategiyalar ishlab chiqqan. UNICEF ko'magida barcha ta'lim bosqichlarini qamrab oluvchi kompleks ta'lim dasturi doirasida besh yillik reja ishlab chiqilgan[2].

Hududiy ta'lim muassasalarida, eksperimental qo'llab-quvvatlash sifatida tanlangan joylarda tegishli dasturlarni joriy etish Xalq ta'limi vazirligi, ota-onalar, pedagoglar va O'zbekistondagi maxsus ehtiyojli bolalar bilan ishlaydigan tashkilotlar ko'magida amalga oshirilmoqda. Ta'lim jarayonini qo'llab-quvvatlash uchun rivojlantiruvchi o'yinlardan foydalanish bo'yicha ham tajriba to'plangan [3]. Ko'p yillar davomida mamlakatimiz aholining ta'lim salohiyatini oshirish bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshirib kelmoqda, bu nafaqat yoshlarni oliy ta'lim tizimiga jalb etishga, balki bolalar uchun ta'lim xizmatlari doirasini kengaytirishga ham hissa qo'shmoqda. Bugungi kunda dolzarb masalalardan biri – nogironligi bo'lgan bolalarga ta'lim berishdir. Hozirgi vaqtda Respublikamizda inklyuziv ta'lim tizimi joriy

etilmoqda, bu tizim nogironligi bo'lgan bolalarga ularning rivojlanish darajasi, imkoniyatlari, xususiyatlari va qobiliyatlariga qarab maxsus ta'lim tizimi yoki umumiy ta'lim muassasalarida ta'lim olish imkoniyatini beradi. Inklyuziv ta'lim madaniyati ta'lim yondashuvlarini isloh qilishni qo'llab-quvvatlash bo'yicha muhim dalil hisoblanadi va u Salamanca deklaratsiyasiga muvofiq ravishda ishlab chiqilgan. Uning asosiy maqsadi – ijtimoiy ajralishni, ya'ni gender, irq, madaniyat, ijtimoiy kelib chiqish, din, individual qobiliyat va ko'nikmalar asosida yuzaga keladigan kamsitishlarni oldini olishdir. Biroq, ushbu tushuncha hamma joyda bir xil darajada qo'llash uchun mos emasligi isbotlangan[4]. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, inklyuziv ta'lim ko'pincha nogironligi bo'lgan insonlarni odatdagi maktablarda o'z tengdoshlar bilan birga o'qitish shakli sifatida qaraladi. So'nggi vaqtlarda inklyuziv ta'limga bo'lgan yondashuv nafaqat ta'lim jarayonini tashkil etuvchilar, balki nogironligi bo'lgan bolalarni tarbiyalayotgan ota-onalar tomonidan ham katta e'tiborni tortmoqda. Bugungi kunda "maxsus" va oddiy bolalarni birgalikda o'qitish muammosini hal etish masalasi nafaqat Rossiyada, balki xorijda ham alohida ahamiyat kasb etadi. Inklyuziv ta'lim, avvalo, barcha ishtirokchilar uchun optimal o'quv sharoitlarini yaratishni nazarda tutadi. Ta'lim jarayoni bilan bog'liq masalalar ta'lim muassasalaridagi mutaxassislar, masalan, psixologlar, nutq terapevtlari va boshqalar tomonidan hal qilinadi. Biroq "maxsus" bola va uning oilasi duch keladigan qiyinchiliklar ko'pincha ularning shaxsiy muammosi bo'lib qolmoqda. Agar yechim topilmasa, talaba ta'lim muhitidan va tengdoshlar jamoasidan chetlashtirilishi mumkin. Bunday muhitdagi har bir ishtirokchini vaziyatning potensial "qurboni" deb hisoblash mumkin. Ma'lumki, bolalarni o'qitish va tarbiyalash samaradorligi bevosita ota-onalarning ijtimoiy-psixologik moslashuv darajasi bilan belgilanadi. Bu esa bolalarning rivojlanishiga, ularning aqliy rivojlanish sifati asosiy xususiyatlariga va yosh xususiyatlariga hurmat bilan qarashga asoslanadi. Emotsional va ijobiy nuqtai nazardan qaralganda, ota-onalar bolalariga nisbatan aybdorlik hissi va boshqalardan uyat tuyg'usi bilan salbiy ta'sirlanadi. Bu esa bilvosita o'zini ojiz, umidsiz his qilishga va umuman, bolalarining hayot istiqbollari haqida salbiy fikrga olib keladi. Bunday ota-onalar uchun o'z hayotlarida shunga o'xshash qiyinchiliklarga duch kelgan va ularni yengib o'tishni o'rgangan odamlar bilan muntazam muloqot qilish imkoniyatiga ega bo'lish juda muhimdir. Aynan "maxsus" bolalarning ota-onalari o'z farzandlarining oddiy bolalar bilan birga guruhlarda ta'lim olishini talab qiladilar. Avvalo, bunday "o'ziga xos" bolalarning real hayotga ijtimoiy moslashuvi maxsus (korreksion) ta'lim tizimida yaxshi shakllangan. Ayni paytda esa jamiyatdan ajralgan holda rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni o'qitish metodologiyasi bir necha o'n yillardan beri yetarlicha rivojlanmagan. Maxsus ehtiyojli bolalarning odatdagi maktablarda hayotga moslashuvi bilan maxsus maktablardagi moslashuvlari o'rtasidagi farq, ayniqsa, ijtimoiy tajriba orttirish jarayonida yaqqol ko'zga tashlanadi. Sog'lom bolalar yuqori o'quv qobiliyatlarini namoyon etadi, katta darajada bag'rikenglik, faollik va mustaqillik ko'rsatadi. Ushbu jarayonda o'qituvchilar va maxsus pedagoglar muhim rol o'ynaydi, ular o'z tajriba va bilimlarini qo'shib, har bir bolaning eng samarali tarzda ta'lim olishini ta'minlaydi. Inklyuziv yondashuv o'qituvchilarning barcha o'quvchilarga individual ko'mak ko'rsatishini anglatadi, bu esa muayyan o'quvchilar guruhini umumiy jamoadan ajratmaslikni ta'minlaydi. Ta'kidlash joizki, inklyuziv ta'lim masalasi murakkab, ko'p qirrali bo'lib, ko'plab komponentlarni o'z ichiga oladi. Nogironligi bo'lgan bolalar uchun ta'limni rivojlantirish bo'yicha samarali va iqtisodiy jihatdan maqbul yo'llarni ishlab chiqish uchun ijtimoiy to'siqlar va tashkiliy qiyinchiliklarni aniqlash, keng tarqalgan

noto'g'ri tushunchalar va ta'lim stereotiplarini engib o'tish zarur. Ta'lim masalalarini o'rganish, o'quvchilar, ularning ota-onalari va o'qituvchilarning nogiron bolalarni odatdagi bolalar bilan bir muhitda o'qitishning afzalliklari va kamchiliklari haqidagi fikrlarini o'rganish, shuningdek, ushbu masala bo'yicha jamoatchilik fikrini o'rganish ham muhim ahamiyatga ega[5].

Jaxon amaliyotida inklyuziv ta'lim. Dunyo bo'ylab inklyuziv ta'limni rivojlantirishni ko'rib chiqsak, rivojlangan davlatlarning tajribasiga alohida e'tibor qaratish zarur. Masalan, Buyuk Britaniyada inklyuziv ta'lim maxsus ta'lim bilan birga amalga oshiriladi, bu esa uzoq tarix va an'analarga ega. Inklyuziv ta'lim qonuniy jihatdan joriy etilgan va yaxshi rivojlangan bo'lsa-da, maxsus maktablar ishlashda davom etmoqda va bu ta'lim turini tanlagan bolalar uchun ta'lim tizimining bir qismi sifatida qaraladi. 30 yildan ortiq vaqt davomida maxsus ehtiyojlari bo'lgan millionlab amerikaliklar "Nogironlik bilan bog'liq ta'lim to'g'risidagi qonun" (Individuals with Disabilities Education Act) asosida ta'lim olish imkoniyatiga ega bo'lishdi. 1970-yilda AQSh maktablarida nogiron bolalarning faqat bitta beshdan biri ta'lim olish imkoniyatiga ega edi. Ammo, 1979 yilda "Barcha Nogiron Bolalar uchun Ta'lim To'g'risidagi Qonun" (Education for All Handicapped Children Act) qabul qilinganidan so'ng, vaziyat o'zgardi va bunday bolalarga o'z tengdoshlari bilan birga ta'lim olish imkoniyati berildi. Bugungi kunda AQShda nogironligi bor universitet bitiruvchilari ishga joylashishda teng huquqlarga ega. Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, rivojlangan davlatlarda inklyuziv ta'lim juda yuqori darajada rivojlangan. Inklyuziv ta'limni rivojlantirish uchun umumiy ta'lim tizimida tuzilmaviy o'zgarishlar kiritish zarur. "Umumiy ta'lim" va "maxsus ta'lim" o'rtasidagi to'siqlarni bartaraf etish kerak. Garchi maxsus ta'lim rasman umumiy ta'limning bir qismi bo'lsa-da, amalda bu ikkita alohida ta'lim tizimi bo'lib, har biri o'z o'quvchilari, o'qituvchilari, ma'muriy xodimlari va qo'llab-quvvatlash mexanizmlariga ega. "Inklyuziv maktab"da barcha o'quvchilarning ehtiyojlarini qondirishga qodir bo'lsa, bunday ajratish endi zarur bo'lmaydi. Inklyuziv ta'limning maqsadi shundaki, nogiron bolalar o'z tengdoshlari bilan birga erkin ta'lim olishlari, o'quvchilar o'rtasida o'zaro hurmat va hamjihatlikni rivojlantirish, ularning ijtimoiy muhitdan izolyatsiyasining oldini olishdir O'zbekistonda inklyuziv ta'limni yanada rivojlantirish, barcha fuqarolarning ijtimoiy tengligini aks ettiradi. Inklyuziv ta'limning asosida insonning qadriyatlari yotadi. Prezidentimizning ta'kidlashicha: "Insonning qadri har narsadan ustundir"[6].

Inklyuziv ta'limning huquqiy asosi. 2020-yilda respublikamizda "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunning yangi tahriri qabul qilindi. Ushbu qonun tasdiqlanishidan oldin O'zbekiston Respublikasi Nogironligi bo'lgan shaxslar assotsiatsiyasi inklyuziv ta'lim tamoyillarini ishlab chiqish uchun uzoq muddatli va yuqori malakali mutaxassislarni jalb etdi. Bu jarayon 20-asr qonunchiligi bilan taqqoslaganda jismoniy, aqliy, hissiy va intellektual nogironligi bo'lgan bolalar uchun ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'limni ta'minlash maqsadida tashkil etildi. Ushbu qonunda belgilangan vazifalarni to'liq amalga oshirish uchun 2013-yil 13-oktabrdagi Prezident qarori (PQ-4860-son) va 2013-yil 12-oktabrdagi Vazirlar Mahkamasining 4021-sonli qarori ishlab chiqildi. Bundan tashqari, "Maxsus ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar bilan bog'liq me'yoriy-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida"gi 638-sonli qaror qabul qilindi. 2020–2025-yillar davomida O'zbekiston Respublikasida "Maxsus ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi dastur amalga oshirilmoqda. Ushbu dastur doirasida bunday bolalar uchun alohida ta'limni ta'minlash

ko'zda tutilgan[7].

Xulosa. Maktabgacha ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'limni tashkil etish va boshqarishni rivojlantirish zamonaviy ta'lim tizimining asosiy yo'nalishlaridan biridir. O'rganish natijalari shuni ko'rsatadiki, rivojlangan davlatlar tajribasidan olingan ilg'or amaliyotlar inklyuziv ta'limni samarali tashkil etishda katta ahamiyatga ega, xususan, moslashtirilgan pedagogik yondashuvlar, differensial o'qitish metodlari va inklyuziv muhitni yaratishda tizimli yondashuv muhimdir. Inklyuziv ta'lim jarayonining muvaffaqiyatli kechishini ta'minlash uchun o'qituvchilarning malakasini oshirish, oilalar bilan samarali hamkorlikni yo'lga qo'yish, shuningdek, ta'lim muassasalarini zaruriy texnik va metodik resurslar bilan ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish orqali inklyuziv ta'limni yanada rivojlantirish, uning samaradorligini oshirish va har bir bolaga sifatli ta'lim olish imkoniyatini yaratish mumkin. O'zbekiston sharoitida ushbu tajribalarni moslashtirish orqali inklyuziv ta'lim tizimini rivojlantirish uchun yangi istiqbolli imkoniyatlar ochiladi.

References:

1. G'iyosiddinovna D. M. Ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'limni rivojlantirish va tatbiq etish //ta'lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali. – 2022. – T. 2. – №. 10. – C. 340-344.
2. Abdulbakiyevich K. X. O'zbekiston ta'lim tizimidagi inklyuziv usulning ijtimoiy missiyasi //scientific aspects and trends in the field of scientific research. – 2024. – T. 2. – №. 21. – C. 199-201.
3. Goipova N. B. Inklyuziv ta'lim //Gospital pedagogika". Namangan. – 2024.
4. Yaxshiyeva Z. Z., Axmadjonova Y. T., Axmadjonova U. T. Ta'lim sifatini baholash xorij tajribasi misolida o'rganilmoqda //fan, ta'lim va amaliyotning integratsiyasi. – 2021. – C. 383-385.
5. Feruza T. et al. Inklyuziv ta'limning o'zbekistondagi rivojlanishi //qo'qon universiteti xabarnomasi. – 2023. – C. 546-548.
6. Hamrayeva D. R. Inklyuziv ta'lim nazariyasida ijtimoiy yondashuv modeli //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – T. 2. – №. 17. – C. 84-87.
7. Narziyeva D. Inklyuziv ta'lim: xalqaro tajriba va amaliyot, erishilgan natijalar, muammo va ularning yechimlar //nazariy va amaliy fanlardagi ustuvor islohotlar va zamonaviy ta'limning innovatsion yo'nalishlari. – 2024. – T. 1. – №. 3. – C. 277-282.